

”Jag har låtsat en värme som jag aldrig känt.” RFSU:s sexualrådgivning under 1930- och 1940-talen

Att kvinnor har sexuell lust blev ett etablerat faktum under mellankrigstiden. Därmed kom även kvinnors ”könskyla” i fokus. Både kvinnors frigiditet och mäns impotens ansågs dock främst ha psykologiska orsaker.

LENA LENNERHED

En kvinna skriver 1940 till RFSU, Riksförbundet för sexuell upplysning, och frågar varför hon inte känner någon tillfredsställelse vid samlag. Hon älskar sin partner, och kan tala fritt om könslivet med honom, samt beskriver sig som ”mycket smeksam och icke alls kallsinnig”. Ändå kan hon inte ge sig hän, som hon uttrycker det. Varför?

RFSU svarar att hennes ”könskyla” troligen inte har så djupa rötter, och att hon nog behöver lite mer tid för att kunna ”tina upp”. Men viktigt är att hon, om hon inte vill bli gravid, använder pessar. Rädsla för att bli med barn var enligt förbundet en vanlig orsak till kvinnors könskyla.¹

Detta är ett av alla de brev som människor skrev till RFSU för att få råd i en sexuell fråga. RFSU är ett svenskt exempel på de sexualreformrörelser som växte fram i Europa och USA under tidigt 1900-tal.² Förbundet hade bildats 1933 av Elise Ottesen-Jensen, en grupp socialistiska läkare och företrädare för några fackliga organisationer. Ottesen-Jensen (1886-1973) hade ett förflutet som journalist i syndikalistisk press, men verkade under 1920-talet också som sexualpolitisk agitator och upplysare. Bland medicinarna fanns personer som Gunnar Inghe, Gustav Jonsson och Nils Nielsen. De tillhörde alla den socialistiska organisationen Clarté, och hade året

före RFSU:s bildande börjat ge ut *Populär tidskrift för sexuell upplysning*, en tidskrift som radikaler i samtiden bedömde vara seriös, nödvändig och en frisk fläkt medan andra fann den halvpornografisk och samhällsfarlig. Sexualfrågan var brännande i tidens debatt.

RFSU såg sig som delaktigt i arbetarrörelsens strävan efter bättre levnadsförhållanden, men var partipolitiskt obundet. Förbundet krävde att sexualundervisning skulle införas i skolan, och att rådfrågningsbyråer upprättades över hela landet. Vidare krävde man att preventivlagen skulle slopas (sedan 1910 fanns en lag som förbjöd upplysning om preventivmedel), att kvinnor skulle ha rätt till abort om de till exempel var sjuka eller levde under svåra sociala förhållanden (abort var helt förbjudet, undantaget vissa medicinska aborter), och att homosexuella kontakter skulle avkriminaliseras.

RFSU var en organisation för sexuell upplysning, därav namnet. Men frågor kring reproduktion stod i fokus snarare än sexualitet. Målet var att människor skulle få kontroll över barnafödandet, och den kontrollen menade man att de fick genom upplysning, preventivmedel och tillgång till abort. Om den sexuella upplevelsen, om lust och kåthet talades det mindre. Men något sadets naturligtvis, och det är RFSU:s syn på sexualitet, med utgångspunkt i förbundets idéer om kvinnors "könskyla" (frigiditet) respektive mäns "könssvaghet" (impotens), som behandlas i denna artikel. Om dessa två problemkomplex skrevs broschyrer såväl som artiklar. Det sexuella området hade självklart fler aspekter, med uppgifter för RFSU. Föreställningen om att onani var skadligt levde kvar långt in på 1900-talet, och att upplysa om onanins "normalitet" ingick i förbundets standardrepertoar. En annan fråga var homosexualitet. RFSU var något av en stöd- och kontakt-

organisation för många homosexuella kvinnor och män under 1930- och 1940-talen. Förbundet ville avkriminalisera homosexuella kontakter, men hade ingen entydig uppfattning om homosexualiteten som sådan. Den betecknades ömsom som en "variant" av sexualdriften, ömsom som en sjuklig "avvikelse", ibland som medfödd och ibland som förvärvat. Däremot var man enig om att den skulle förklaras medicinskt.

Den här artikeln fokuserar dock på idéer om frigiditet och impotens. Den är ett försök att precisera ett sexualitetsbegrepp genom RFSU:s uttalanden i dessa frågor, det vill säga om förbundet såg sexualiteten som något primärt biologiskt, psykologiskt eller som något socialt betingat.

En annan fråga rör kön och makt. RFSU var en sexualpolitisk organisation. Tillgång till upplysning, preventivmedel och abort definierades som rättigheter. Kampen för sexuella reformer betraktades, åtminstone under det första decenniet, som en klassfråga. Delvis sågs reformarbetet – med krav på tillgång till kvinnligt preventivmedel (pessar) och säkra aborter – också som en kvinnofråga. Men hur såg RFSU på kvinnors brist på lust och mäns brist på förmåga – kopplades även dessa problem till samhällsfrågor?

Kvinnors könskyla

Könskyla – ordet ger associationer till något fruset och steltnat. Könskyla var den populära beteckningen på det mer kliniska frigiditet. Frigid kommer av latinets "frigidus" vilket betyder kall. Och kall betyder i det här sammanhanget frånvaro av sexuella känslor och/eller oförmåga till orgasm.

Frigiditetsproblemets plats i mellankrigstidens medicinska litteratur måste ställas mot äldre synsätt. Många historiker har pekat på

hur synen på kvinnors sexualitet förändrats genom århundradena. En av de mest kända och lästa är Thomas Laqueur och hans bok *Om könens uppkomst* (1994/1990). Laqueur har studerat medicinska skrifter, från antiken till förra sekelskiftet, och hävdar att synen på kroppen, och då framför allt kvinnokroppen, förändrats dramatiskt. Före 1700-talet uppfattades kvinnan som lik mannen. Hennes kropp sågs visserligen som mindre fulländad, men inget avgörande skilde kvinnan från mannen. Hennes könsorgan var likt mannens, men vänt inåt: kvinnans vagina motsvarade mannens penis.

På 1700-talet ersattes, enligt Laqueur, enkönsmodellen med en tvåkönsmodell i vilken könens olikhet betonades. Kvinnan framstod nu som helt annorlunda jämfört med mannen. Även synen på hennes sexualitet förändrades. Enligt den äldre uppfattningen hade både kvinnor och män säd som blandades vid samlag, och kvinnans orgasm var en förutsättning för att hon skulle kunna bli gravid. Denna uppfattning tillbakavisades på 1700- och 1800-talen men samtidigt förpassades kvinnans orgasm mer eller mindre ur litteraturen. Fram trädde i stället en bild av kvinnan som asexuell, eller med en svag sexuell drift.

Karin Johannisson (1994) kopplar samman avsexualiseringen av kvinnan med romantikens borgerliga kvinnoideal och viljan att knyta kvinnans sensibilitet till moderskapet. Den asexuella kvinnan blev under perioden den normala kvinnan. Samtidigt delades kvinnan i två. Vid sidan av den asexuella, rena kvinnan fanns föreställningar om den liderliga kvinnan: fresterskan, nymfomanen – ofta prostituerad och ur underklassen. (Johannisson 1994: 58ff).³ Johannisson stöder sig bland annat på den engelska läkaren William Acton som 1857 hävdade:

Jag skulle vilja säga att majoriteten av kvinnorna (lyckligtvis för dem) upplever inga sexuella känslor av något slag. Det som bland män är vanligt, gäller för kvinnor bara undantagsvis (citerat ur Marcus 1977).⁴

Visserligen fanns undantag, till exempel sinnessjuka nymfomaner, skrev Acton, men det rådde ändå ingen tvekan om att den sexuella känslan var slumrande hos majoriteten kvinnor, och, då den eggades, mycket svag jämfört med mäns.

Denna asexuella, eller svagt sexuella, kvinna ersattes i början av 1900-talet i den medicinska litteraturen av en ny. Kvinnan framställdes nu allt oftare som en sexuell varelse, med begär och förmåga till njutning. Kvinnans sexualitet sågs inte alltid som lik mannens, men styrkan i hennes drift kom inte mannens efter. Den normala kvinnan hade sexuella känslor och fick orgasm.

Tidens sexologer visade stort intresse för kvinnans sexualitet. En av de mest kända var den engelska läkaren Havelock Ellis (1859-1939), vars omfattande verk *Studies in the Psychology of Sex* publicerades i sju band mellan 1897 och 1928. Enligt Ellis hade kvinnan en lika stark drift som mannen, men en annorlunda sådan. Kvinnans sexualitet var enligt Ellis slumrande och i behov av att mannen väckte den. I det normala samlaget var kvinnan den passiva parten medan mannen skulle vara aktiv och med fast hand leda henne mot tillfredsställelsen, som en lärare leder sin elev (Bergenheim 1992; 1994: 66, Robinson 1977).

Ellis budskap fick stor spridning och många av hans idéer gick igen i boken *Det fulländade äktenskapet* (1926, i svensk översättning 1931) av den holländska läkaren Theodor van de Velde (1873-1937). *Det fulländade äktenskapet* är en av 1900-talets allra största succéer i sexhandboksgenren; ständigt översatt, omtryckt och återopad. Titeln

var väl vald. Den antyder precis vad som var van de Veldes budskap: att sexualitetens plats är inom äktenskapet, att den normala sexualiteten är heterosexuell, och att ett gott sexualliv är avgörande för den äktenskapliga lyckan. Det fanns, enligt van de Velde, ett slags sexuellt samliv som var bättre och riktigare än andra. I diagram visade han det normala samlagets faser: förspel, kärlekslek, könsförening och efterspel. ”Sträckläge”, ”böjläge” och ”framåtriktat sidoläge” var några av de samlagsställningar han beskrev som lämpade för akten. Och det som var målet för akten, upprepade van de Velde med eftertryck, var *den samtidiga orgasmen*. Precis som Ellis betonade van de Velde kvinnans sexuella lust och förmåga till orgasm, men till skillnad från Ellis var han positiv till att kvinnan var aktiv under samlaget.⁵

Att kvinnor har sexuell lust och förmåga till orgasm blev alltmer etablerat i den medicinska litteraturen under mellankrigstiden. Därmed kom även kvinnors frigiditet i fokus. Tidens sexologer var överens om att frigiditet var ett allvarligt och utbrett problem, men uppgifterna om omfattningen var minst sagt skiftande. Freudlärjungen Wilhelm Stekel (1868-1940) skrev i *Die Geschlechtskälte der Frau* (1920) att 40-50 procent av alla kvinnor var frigida. Andra hävdade att det var 20 procent, och en del sexologer menade att den riktiga siffran var 80-90 procent (se Hoel 1933, van de Velde 1932: 36). Att uppgifterna gick så pass mycket isär beror bland annat på att frigiditet definierades på olika sätt: som brist på sexuell lust, oförmåga att få orgasm, eller oförmåga att få orgasm under samlag.

Till RFSU skrev en kvinna 1937:

Vore mycket tacksam för ett råd. Jag är 27 år och har varit gift i 3 år, under denna tid har jag inte haft någon glädje av vårt könsumgänge

mer än en gång. Det har aldrig hänt mig att få känna någon njutning eller tillfredsställelse mer än denna gång. Nu undrar jag om det inte kan finnas hjälp för mig. Jag är skild nu. Det kom till stor del an på min motvilja för samlaget. Nu har jag emellertid blivit bekant med en annan man. Jag vet att han är den enda jag kan fästa mig för, men det är likadant med honom. Jag kan inte känna någon njutning vid samlaget. Ändå har jag inte det minsta motvilja för ett samlag med honom. Tvärtom, jag längtar efter honom och tycker det är roligt när han omfamnar mig. Jag har inte velat säga hur kall jag är, utan har låtsat en värme som jag aldrig känt.[...] Ibland under sömnen har jag haft vällustkänslor, så jag vet hur det känns. Finns det någon hjälp för mig så var snäll och förklara för mig hur jag skall bära mig åt.[...] Mycket tacksam för svar.⁶

RFSU svarade kvinnan att hon inte skulle vara orolig, att könskyla drabbar cirka 60 procent av alla kvinnor och att den i regel beror på hämningar vilka orsakats av en sexualfientlig uppfostran. Förbundet påtalade vikten av att hon talade med sin fästman om problemet, skickade artiklar för dem båda att läsa (oklart vilka), och avslutade uppmuntrande: ”Låt höra av Er hur det går”.

Ett annat brev från samma år lyder:

Undertecknad vore mycket tacksam för svar varpå uteblivande av känslor under samlaget beror. Jag är 19 år och barnsköterska till yrket, har väl utvecklad kropp, är något fyllig och i övrigt frisk. Allt är som det skall vara i övrigt men den så kallade höjdpunkten i samlaget, då känslorna infinna sig, har jag endast några gånger uppnått trots många olika metoder. Nu undrar jag om det finns något medel att avhjälpa detta fel med eller om läkarvård är nödvändig. Är de s.k. krafttablettorna bra därvid eller finns något annat verksamt medel? Kan jag få barn fast jag ej får den känsla som bägge parter skall ha under samlaget? Svar utan avsändare emotses med tacksamhet.⁷

Denna unga kvinna uppmanades komma till byrån för personlig rådgivning, då hon bodde i Stockholm. Brevskriverskans fråga om en kvinna kan bli gravid även om hon inte får orgasm förekommer även i andra brev.

Flera hundra kvinnor skrev varje år till förbundet med frågor om frigiditet, och ett växande antal uppsökte byrån. Vid sidan av den personliga rådgivningen gav förbundet ut en sextonsidig broschyr 1945, *Några fakta och råd om könskylla*. Broschyren vände sig till gifta och par som älskade varandra och levde i en varaktig förbindelse, vilken sades vara en förutsättning för "gemensam kärlekslycka" (RFSU 1945: 3).

RFSU hävdade, här liksom i sin rådgivning, att könskylla främst hade psykologiska orsaker. Ångest hindrade kvinnan att ge sig hän, ge upp självkontrollen och "smälta samman med mannen" (RFSU 1945: 4). Kvinnans ångest antogs i sin tur kunna bero på en rad olika faktorer: rädsla för oönskad graviditet, manlig nonchalans eller oförmåga i sexualakten, tidigare traumatiska upplevelser, eller att hon hade en skamfylld syn på sexualitet. Sexualfientlighet ansågs vara en betydande orsak till frigiditet. RFSU hävdade att flickor i högre grad än pojkar fostrades till att se på sexuallivet som något smutsigt och skamligt, och att det i sin tur gick tillbaka på kristendomen.

Enligt förbundet fanns många missförstånd kring könskyllan: att den skulle bero på något anatomiskt eller medicinskt fel på könsorganen, hormonbrist, att kvinnan onanerat eller haft många och tidiga sexuella förbindelser.

En självklar utgångspunkt i RFSU var alltså att kvinnan har en sexuell drift, och att hon kan få orgasm. Däremot gick man inte in på detaljer om själva orgasmen. Ibland påtalade förbundet att kvinnan lättare fick orgasm om clitoris stimulerades. Freuds idé om den vaginala orgasmen, det vill säga att den

unga kvinnans lust flyttades över från clitoris till vagina, förekom, men mycket sällan.⁸

I synen på kvinnors frigiditet befann sig RFSU i sexologins mittfåra. Brist på preventivmedel, relationsproblem eller hämningar var de vanliga förklaringarna i litteraturen. Men det fanns också de som förde fram en annan och mer politisk förklaring: att kvinnors könskylla berodde på kvinnors underordning i samhället. I RFSU var detta maktperspektiv på frigiditeten frånvarande, medan det togs upp i *Populär tidskrift för sexuell upplysning*. Tydligast artikulerades det av en kvinna, den norska läkaren och psykoanalytikern Nic Hoel. Hon skrev:

Jag antar – ett antagande, som säkert kommer att stöta på motstånd på många håll – att en förändring av kvinnans ställning i samhället, som gör en normal sexualutveckling möjlig först helt kan genomföras i ett socialistiskt samhälle (Hoel 1933).

Kvinnans sociala och ekonomiska situation, hennes beroende av mannen och äktenskapet, nedvärderingen av henne och hennes prestationer, och dubbelmoralen enligt vilken kvinnan skulle leva kyskt före äktenskapet medan samma krav inte ställdes på mannen – alla dessa faktorer hade betydelse för att kvinnor blev frigida, menade Hoel. Hon utvecklade också resonemanget kring andra orsaker till frigiditet: en hämmande uppfostran, dålig relation till mannen, rädsla för oönskad graviditet etc. Hon lade också stor vikt vid det sexuella samspelet. I linje med sexologins auktoriteter hävdade Hoel att avvikelser från det "normala samlaget", till exempel om förspel uteblev, orsakade frigiditet (grafiska kurvor över goda och dåliga samlag fanns kopierade i texten). Men Hoels poäng var ändå tydlig: "kvinnans sexuella frigörelse", som hon skrev, lät sig knappast helt genomföras under

nuvarande samhällsförhållanden (Hoel 1933).⁹ Liknande tankar förde även Gunnar Inghe fram i tidskriften:

Med många brister, som det borgerliga äktenskapet har, kvinnans ekonomiska beroende, förtrycket, ofriheten och den därav följande ledan, monotonin och hänsynslösheten kan frigiditeten mycket väl sammanhånga med äktenskapet (Inghe 1936).

Denna politiska analys av frigiditetsproblemet framfördes inte av RFSU. I förbundet sågs frigiditeten främst som ett psykologiskt problem och ett relationsproblem. Därmed inte sagt att man inte ansåg kvinnor vara underordnade som grupp. I sin brevskola hävdade förbundet att det nuvarande samhället var "patriarkaliskt" och ett "manssamhälle".¹⁰ Däremot kopplades inte kvinnors frigiditet till deras underordnade ställning.

Var då kvinnors frigiditet ett massproblem, såsom påstods i RFSU och i litteraturen? RFSU fick många brev från kvinnor som beskrev sig som frigida, men också från kvinnor som led av sina "starka behov", kvinnor som onanerade, och kvinnor som beskrev sin sexuella lust som sund och självklar när de bad om råd om preventivmedel. Att majoriteten kvinnor skulle vara frigida i betydelsen att de saknade sexuella lustkänslor, finns inget belägg för i RFSU:s egen brevsamling.

Mannens könssvaghet

"Spermatorré", eller sädesflytningar, var enligt 1800-talets och det tidiga 1900-talets medicin en sjukdom som män kunde få av för många sädesuttömningar.¹¹ Avhållsamhet före äktenskapet, och återhållsamhet inom det, var tidens ideal och enligt vetenskapen den normala och hälsosamma vägen. En viss avsexualisering av mannen skedde alltså parallellt med avsexualiseringen av kvinnan,

även om den inte gick lika långt. Att mannen har en sexualdrift ifrågasattes aldrig, men enligt tidens auktoriteter var det viktigt att den hölls tillbaka. En man som onanerade eller hade ett utsvävande och intensivt sexualliv kunde bli sjuk. Spermatorré var en åkomma, impotens eller könssvaghet en annan.

Läkaren Henrik Berg (1858-1936), för eftervärlden mest känd som mannen som livfullt beskrev onanins fasansfulla konsekvenser i en mycket spridd läkarbok, hävdade i *Sexuell impotens* (1914) att onani, "tidiga sexuella excesser" och "överdrifter eller onaturligheter" inom äktenskapen banade väg för könssvaghet hos mannen (Berg 1914: 16, 19, 75). Var skadan redan skedd rekommenderade Berg avhållsamhet, diet, kalla bad eller att galvanisk ström skickades genom penis (Berg 1914: 152).¹²

Wilhelm Stekel hävdade i standardverket *Die Impotenz des Mannes* (1923) att impotens var ett vanligt och ett växande problem. Han trodde också att ju mer bildad och kultiverad en man var, desto större var risken att han skulle drabbas. Även andra samtida, till exempel den engelska sexualupplysaren Marie Stopes, trodde att impotens var något av en överklassåkomma (Hall 1991: 78, 118).

Detta var inte RFSU:s uppfattning. De många brev förbundet fick i ärendet från män ur arbetarklassen visade att problemet var betydligt mer utbrett.

En man skrev 1937 rörande och kort: "Jag är 51 år finns det bot?". Det var det hela. RFSU gissade att mannen hade potensproblem och bad honom inkomma med lite fler uppgifter.¹³ Ett annat och utförligare brev från samma år lyder:

Giv mig ett råd mot min svårartade plåga. När jag ska utöva samlag med min fästmo, spruta säden ut efter endast några sekunders samlag och oftast hinner jag inte börja. Ibland

kan det bli ejakulation om jag bara tjuvar med henne. Om det ska bli njutning för henne måste jag börja med detsamma jag får stånd igen, då kan det vara litet längre. Men som jag hört, är det skadligt att hålla på flera gånger efter varann. Är det det? Vi tycker om varann, men det är något så marigt emellan oss, för den här sakens skull. Det kan gå månader, som vi inte försöker med samlag. Men istället går det för mig när vi tjuvar. Jag är nervös och varit det ett par år. [...] Jag är 28 år och textilarbetare. Jag är mycket tacksam om byrån kan ge mig ett råd.¹⁴

Denna man uppmanades att uppsöka RFSU som vid tillfället hade en föreläsningsturné. I övrigt sökte förbundet att i sina svar vara lugnande och uppmuntrande. Männens "könsmekanism" sades vara invecklad och lättstörd. Förbundet skickade upplysningsmaterial och uppmanade de bekymrade männen att tala med sin hustru eller sin fästmö om saken.

I broschyren *Könssvaghet* (1946) hävdade RFSU att impotens drabbade över hälften av "äktenskapen". Impotens eller könssvaghet definierade förbundet som erektionsstörningar, tidig sädesavgång och/eller att mannen fick orgasm utan att känna lust. Mannens problem sades ha många likheter med kvinnans. Mäns könssvaghet påstods, liksom kvinnors frigiditet, ha psykologiska orsaker. En sexualfientlig uppfostran eller brister i relationen till kvinnan sades orsaka hämningar, nervositet och stress inför samlag. Rädsla för oönskad graviditet spelade också in, eller om paret praktiserade avbrutet samlag. Till skillnad från frigiditet, vilken nästan uteslutande definierades som en psykisk åkomma, sades impotens i enstaka fall ha en medicinsk grund – sjukdomar, hormonbrist – eller bero på hög ålder (RFSU 1946, Nielsen 1944, RFSU 1939, brev 8).

När det gällde impotens fanns enligt RFSU

ett utbrett missförstånd. Många män trodde att de var impotenta utan att vara det, därför att de hade felaktiga eller orealistiska föreställningar om hur länge ett samlag vanligtvis pågick. En man skrev och beklagade att han inte förmådde hålla igång mer än tio minuter, och fick då det lugnande beskedet att han troligen låg över genomsnittet.¹⁵ Men RFSU hävdade i andra sammanhang att om mannen fick för tidig utlösning så kunde det leda till att kvinnan inte hann bli tillfredsställd. En orsak till kvinnors könskyla sades vara just mäns könssvaghet. Och kvinnor och män beskrevs dessutom som olika av naturen: kvinnan var långsam i den sexuella reaktionen, medan mannen var lättänd och snabb. Var gick egentligen gränsen mellan "för tidig" utlösning och "snabb"? RFSU försökte förena svårförenliga ståndpunkter.

Ett nytt ideal

Var kvinnors frigiditet ett påfund av tidens sexologer? Eller var den ett reellt problem? Och hur ska vi tolka männens impotens? I *The Spinster and Her Enemies* driver Sheila Jeffreys tesen att den kvinnliga frigiditeten "uppfanns" under 1920-talet, av män, genom sexologin och i syfte att kontrollera kvinnorna. I takt med att kvinnors självständighet och emancipation ökade, definierades den kvinna som inte kände lust till eller njöt av samlag med män som "frigid" och onormal (Jeffreys 1985).¹⁶

Om frigiditet definierades som oförmåga till orgasm under samlag är det kanske inte märkligt att antalet frigida kvinnor uppfattades som stort. I den meningen kan frigiditeten sägas ha varit en konstruktion, en patologisering av kvinnors sexualitet i syfte att styra in den mot vad en del av tidens sexologer uppfattade som det normala samlivet: heterosexuella samlag med båda parter or-

gasm, helst samtidig. Men Jeffreys tolkning är förenklad, menar jag. De hundratals kvinnor som varje år bad RFSU om hjälp mot sin frigiditet kan inte avfärdas med hänvisning till att de endast skulle traska i sexologins ledband. Inga kvinnor efterlyser samtidiga orgasmer i de brev till RFSU som jag studerat.¹⁷ Däremot beskriver de att de saknar sexuella känslor, att de aldrig eller sällan får orgasm, och att de lider. Kvinnor hävdade alltså själva att de var frigida, och de var relativt många. Och att kvinnor skrev till RFSU i denna fråga beror på att de själva upplevde att det var ett problem för dem. Men den kvinnliga frigiditeten hade också lyfts fram och definierats som problem i den framväxande sexologin, problem som man kunde söka hjälp för. Här fanns alltså en ömsesidig bekräftelse av "problemet", snarare än en uppifrån dirigerad inordning av kvinnan.

Jeffreys har kritiserats av bland andra Lesley Hall, som i *Hidden Anxieties* hävdar att sexhandböckerna inte kan ses som ett slags hjärntvätt av en patriarkal makt. Författarna tog ofta stora personliga risker, till exempel för åtal, skriver Hall. Dessutom vänder hon sig mot Jeffreys syn på mannen som liderlig, hämningslös och egoistisk. Hall har studerat brev från män till sexualupplysaren Marie Stopes och i stället funnit den manliga oron som det mest framträdande draget; oron över att inte vara normal, att inte räcka till för sin partner. Hall hävdar att mäns potensproblem ofta nonchalerades av de manliga läkarna, och att problem som manlig infertilitet ignorerades helt (Hall 1991).

Mäns oro är framträdande också i RFSU-materialet. När män vände sig till RFSU var det nästan genomgående för att de hade potensproblem. Och de män som sökte hjälp för sin impotens var betydligt fler än de kvinnor som sökte hjälp för frigiditet. 1938 hade

rådfrågningsbyrån 800 besökare, och av dessa sökte 41 för frigiditet och 76 för impotens (RFSU 1938: 36). 1947 noterades 390 fall av frigiditet, och 891 av impotens.¹⁸ Till detta kommer flera hundra brevfrågor per år. Det exakta antalet är svårt att uppskatta, men sammantaget var det fler impotenta män än frigida kvinnor som sökte hjälp hos RFSU.

Hall har rätt i att om män i egenskap av sitt kön hade all makt så borde läkarvetenskapen skyndat dem till mötes, vilket alltså inte var fallet. Däremot gjorde den så kallade marknaden det. RFSU varnade ständigt för "kärlekspraliner", "krafttabletter", "solbälten" och andra "potensstärkande" medel som såldes via annonser i pressen.¹⁹ Varför inte läkarna tog sig an männen i högre grad är svårare att förklara. De många oförmögna männen borde upplevts som minst lika alarmerande som de kalla kvinnorna.

Hall hävdar att ett nytt monogamt ideal utvecklades under 1920-talet, där erotiken införlivades i äktenskapet istället för att vara något man (och då främst mannen) sökte utanför det (Hall 1991: 39). Mycket talar för att hon har rätt. I sexhandböckerna stod nästan alltid äktenskapet i fokus. Det var det gifta paret som skulle invigas i kärlekens konst, få kunskap om erogena zoner och samlagets korrekta genomförande. Det sexuella samlivet utmålades som en lek där mannen och kvinnan lockade och retade varandra mot en stegrad lust och en samtidig orgasm. Idealet var ömsesidighet och njutning. Gemenskap mellan parterna sades vara en förutsättning för njutning, och ett rikt sexualliv en förutsättning för att ett äktenskap skulle bli lyckligt och harmoniskt.

Jag håller med Hall om att man inte kan se den sexologiska litteraturen som endast ett medel att underkasta kvinnor mäns makt och njutningslystnad. Sexologin och sexhand-

böckerna bidrog till att etablera normer för den sexuella samvaron som gällde *både* kvinnor och män. Det var det gifta paret som stod i fokus. Därmed var den, per definition, heterosexuell. Den moderna sexualiteten var också bejakande. Den sexuella njutningen gavs ett värde i sig, blev rentav ett krav. Samtidig orgasm! Här fanns också ett inslag av jämställdhet. Både mannen och kvinnan hade rätt att njuta, rätt till orgasm. Det ömsesidiga betonades, vilket inte behövde betyda att man såg kvinnor och män som lika. Snarare kunde könens olikhet lyftas fram som attraktionens källa. Men förmågan och rätten till njutning var gemensam. Ett rationellt drag var också framträdande. Sexuallivet skulle planeras med preventivmedel och anpassas efter handböckernas kurvor och tabeller.

RFSU var delaktigt i etablerandet av denna nya syn på sexualiteten. Att den sexuella njutningen hade ett värde i sig var en utgångspunkt. Dessutom påtalade förbundet vikten av gemenskap och ömsesidighet; att båda parter hade förtroende i en relation och sökte anpassa sig efter varandra. Men förbundet trampade inte bara i van de Veldes och andra sexhandbokförfattares spår. Samlag med samtidig orgasm framhölls visserligen som "det mest tillfredsställande förloppet" i förbundets brevskola (utifrån den engelska sexologen R. L. Dickinsons kurvor, inte van de Veldes), men rådfrågande bemöttes inte med schematiska framställningar av samlag eller normen att nå klimax samtidigt (RFSU 1939 brev 2: 15).²⁰ Vissa tekniska råd gavs, men det var knappast en samlagsskola förbundet drev. Snarare betonades vikten av öppenhet, att parterna talade med varandra. Man kunde ibland också tona ned sexuallivets betydelse, medvetna om det krav som låg i de nya, frigörande idéerna. I *Sexualfrågan* skrev Nils Nielsen att det fanns flera värden i

ett förhållande och att många människor kanske värderade den "sexuella anpassningen" för högt. Men frågan är om hans formulering om att man kunde leva "jämförelsevis lycklig även utan en hundraprocentig sexuell anpassning" inte fick motsatt effekt och gjorde människor osäkra (Nielsen 1943, nr 3; 1940, nr 3).

En tydlig skillnad mellan RFSU och författare som van de Velde och Stopes var, att det gifta paret inte stod i fokus i RFSU. Förbundet vände sig till par, gifta som ogifta, och till enskilda. RFSU ansåg inte att föräktenskapliga sexuella förhållanden var mindre värdefulla än äktenskapliga. Sexuallivet behövde enligt förbundet inte någon äktenskaplig sanktionering. Däremot värdesattes långvariga, kärleksfulla förbindelser högre än tillfälliga. Men förbundet tog aldrig avstånd från eller moraliserade över de kvinnor och män som vände sig till förbundet för råd och som hade flera sexuella förhållanden bakom sig. Det var inte ens något som kommenterades.

RFSU och sexualiteten

RFSU startade 1939 en brevskola i sexualkunskap för sina medlemmar och andra intresserade. De som anmält sig till kursen och som väntat sig något om njutning och relationer blev kanske besvikna. Det första kursbrevet behandlade "Fortplantningen i naturen", punkt, slut. Att inget stod om människan förklarades med att: "Skall vi rätt kunna förstå fortplantningens roll i människolivet, måste vi därför först lära känna dess uppkomst, utveckling och olika former inom organismvärlden i dess helhet" (RFSU 1939, brev 1: 2). Frågan är om läsaren blev mer klar över sin egen sexualitet av att dissekera en groda – den uppgift som föreslogs den riktigt vetgirige. I andra sammanhang hävdade RFSU att sexualiteten hade ett värde vid sidan av

den reproduktiva funktionen, men förbundets kurs i sexualkunskap öppnades med fortplantningslära. Och det följande kursbrevet behandlade det manliga respektive det kvinnliga "parningsorganet" – inte könsorganet. Den mänskliga sexualiteten definierades alltså som fortplantning, och den placerades dessutom i ett biologiskt sammanhang, bland växter och djur. Men budskapet blev annorlunda längre fram. Efter de inledande breven togs fosterfördrivning och preventivmedel upp, kontroversiella ämnen med en politisk dimension. Och därefter behandlades sådant som samlag, orgasm, onani och barns sexuella utveckling.

Innehållet i kursbrevet drog alltså åt olika håll. Vissa var snävt biologiska. Andra underströk sexualitetens sociala sammanhang, medan några utgick från psykoanalysen. Författare stod inte angivna, men man anar olika tongivande RFSU:are bakom texterna. Brevskolan ger alltså inte uttryck för en enhetlig syn på människans sexualitet, utan speglar de skilda perspektiv som fanns i RFSU. Och i RFSU:s övriga verksamhet var det på samma sätt. Det går alltså inte att tala om *en* syn på sexualitet eller *ett* sexualitetsbegrepp i RFSU.

Det kan synas märkligt att RFSU inte hade en mer enhetlig uppfattning om sexualitet, men det fanns annat som förenade: de sexualpolitiska kraven på upplysning, preventivmedel och abort. Och dessa krav, som syftade till att ge människor ökade möjligheter att styra över sin sexualitet och reproduktion, stod i centrum i RFSU.

Trots de olika vetenskapliga perspektiven fanns också en samsyn på sexualiteten. Några idéer gick igen hos olika företrädare för RFSU. En var att man såg sexualiteten som medfödd och aktiv hos människan livet igenom. Människan uppfattades som en i hög grad sexuell varelse. En annan idé rörde kvin-

nan. RFSU hävdade att kvinnan har en sexualitet, ett behov och en förmåga, som inte stod mannen efter. Kvinnans sexualitet var kanske inte likadan som mannens (här fanns en osäkerhet), men utan tvekan hade hon både lust och förmåga till orgasm. För det tredje ansåg RFSU att sexualiteten kunde se olika ut, ta sig olika uttryck, men samlaget mellan man och kvinna var det ideala och även normala. Onanin beskrevs som sund och normal men samtidigt som en förberedelse för eller en ersättning för samlaget. Homosexualitet sades vara en variant eller en avvikelse, det vill säga den definierades i förhållande till vad som uppfattades som den normala sexualiteten.

Förbundet var också överens om sexualitetens mål. I RFSU var den självklara utgångspunkten att människor i första hand har sex för att njuta, i andra hand för att skaffa barn. Det betyder inte att man bortsåg från fortplantningen. RFSU hade en positiv syn på familj och barn, men barnen skulle vara planerade och i begränsat antal. Förbundet sökte också på olika sätt hjälpa infertila par. Men sexualitetens mål var enligt förbundet ändå främst att skänka människor gemenskap, lycka och njutning. Den goda och normala sexualiteten var alltså njutningsinriktad och heterosexuell, och bäst kom den till uttryck hos par i fasta förbindelser.

Artikeln utgör en del av ett större arbete om RFSU:s historia med beräknad publicering 2001. Utifrån detta forskningsprojekt har en uppsats tidigare publicerats: Lena Lennerhed (2000) "Steriliseringar och sexuell reform: Om Elise Ottesen-Jensen och Riksförbundet för sexuell upplysning", Gunnar Broberg (red.) *Fem uppsatser om steriliseringen i Sverige*, Ugglan 12, Lund Studies in the History of Science and Ideas.

NOTER

1. "Frågor med svar", *Sexualfrågan* 1:1940.
2. Sexualreformrörelserna i de olika länderna kunde ha lite olika inriktning, men gemensam var kampen för sexualupplysning och preventivmedel. I 1920-talets Tyskland var verksamheten särskilt intensiv, se Grossmann 1995.
3. Bilden av 1800-talets asexuella kvinna, hos Johannisson liksom många andra forskare, har utmanats av Arne Jarrick (1997). Jarrick hävdar i avsnitt II att bilden var betydligt mer mångfacetterad, och att det i folkliga diskurser fanns helt andra kvinnobilder. Mot detta kan ställas att Johannisson utreder den medicinska diskursen. Överhuvudtaget är diskussionen om vad som kännetecknar viktorianismen omfattande. Att den skulle varit helt sexualförnekande har ifrågasatts av Peter Gay (1984). Jarrick ger en god belysning av denna diskussion.
4. Den första meningen i citatet kallar Jarrick (1997: 33) forskarnas "älsklingspassage", och han ifrågasätter tendensen att låta Acton representera den viktorianska tidens syn på kvinnors sexualitet. Trots att jag också fallit till föga håller jag delvis med Jarrick; lösryckta citat kan användas för att bevisa i stort sett vad som helst. Däremot är jag inte enig med Jarrick då han också ifrågasätter om citatet verkligen uttrycker att kvinnors sexualitet skulle vara svagare än mäns, vilket jag tycker framgår av den mening som följer i Actons text. Jarricks invändning om Actons representativitet har också framförts av bl.a. Peter Gay (1984: 468) som hävdar att Acton var läst men också ifrågasatt (själv använder Gay "älsklingspassagen" i biografen *Freud* (1990: 535)). Detta tillbakavisas i sin tur av Lesley Hall (1991: 16) som även hävdar att Actons så ofta citerade skrift *The Functions and Disorders of the Reproductive Organs* inte främst handlar om kvinnor utan om män (dock ej citatet ovan), vilket missförstås.
5. van de Velde 1932. Se även Laskar 1997 och Porter och Hall 1995. Idén om samlagets olika "faser" har upprepats av många under 1900-talet, och "bekräftades" efter experiment med laboratoriesex av William Masters och Virginia Johnson på 1960- och 1970-talen.
6. Brev 1937 E2:5. Många män skrev om sin fästlös eller hustrus frigiditet, men majoriteten uppskattar jag var kvinnor. Ett mindre antal kvinnor skrev om sina mäns potensproblem.
7. Brev 1937 E2:5.
8. Se t.ex. Anne Tarnays brevsvår i *Sexualfrågan* 3:1939. I brevsvaren har jag dock inte funnit att man påtalade vaginalorgasmen. Freud skrev om orgasmen i bl.a. "Pubertetens omvandlingar" i *Tre avhandlingar om sexualteori* (1998: 126ff). Om Freuds syn på kvinnlig sexualitet, se Gay 1990: 534ff.
9. Enligt Hoel (1933) var kvinnan inte mindre sexuell än mannen, och hon var heller inte "långsamare" av naturen – att hon behövde längre tid för att uppnå orgasm hade snarare sociala orsaker. Hoel ansåg att det var viktigt att kvinnan var aktiv under samlaget. Även andra kvinnliga sexreformatorer kopplade frigiditeten till kvinnans underordning, bl.a. Helene Stöcker och Sofie Lazarsfeld, se Grossmann 1984: 204.
10. RFSU:s brevskola *Sexualkunskap* 1939, brev 2 och 7.
11. Se t.ex. Porter och Hall 1995. Enligt Hall (1991: 128) ansåg Acton att om män hade för många sädesuttömningar kunde de drabbas av spermatorré. Nymalthusianen George Drysdale hävdade å sin sida att avhållsamheten var orsak till spermatorré, se Drysdale 1880: 96ff. Sjukdomen försvann ur litteraturen på 1920-talet.
12. Berg behandlade manlig könssvaghet på 170 sidor, kvinnors på 10. Enligt Berg hade kvinnor i allmänhet en mycket svagare könsdrift än män, s. 171. Trots det berodde även kvinnors problem på onani och "excesser". Om Berg, se Ekenstam 1993 och Palmblad 1990.
13. Brev E2:3.

14. Brev E2:3.
15. Brev och svar E2:10.
16. Jeffreys 1985, se särskilt kapitel 9, "The Invention of the Frigid Woman". Ett liknande resonemang finns i Levin 1986: 172ff. Jeffreys visar hur betydelsen av ordet "spinster" försköts, från "ogift kvinna" till "kvinna som inte har sex".
17. I broschyren om könskyla 1945 påstås dock att kvinnor klagat över avsaknad av det, s. 4.
18. *Ångest eller lycka*. RFSU 1933-1948 1948: 15, av 17 000 besök. Av RFSU 25 år 1958: 43f, framgår att antalet frigiditetsfall sjönk till 175 år 1952, och 171 år 1957, och att impotensfallen sjönk till 572 år 1952 men ökade till 600 år 1957.
19. På 1930-talet skickade dock RFSU hormonpreparatet "Yohimbin" till impotenta män, så alla medel bedömdes tydligen inte vara verkningslösa.
20. RFSU producerade inga böcker i "konsten att älska", men distribuerade Max Hodanns bok *Kärleken och könslivet* 1935, original 1932, och gav 1942 ut Hannah och Abraham Stones *A marriage manual* från 1937, under titeln *Hos läkaren*, båda böcker om anatomi, preventivmedel etc. men som också behandlade samlagsteknik.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

OTRYCKTA

Riksförbundets för sexuell upplysning arkiv, Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek

TRYCKTA

- BERG, HENRIK (1914) *Sexuell impotens. Könssvaghet hos män och kvinnor*, Stockholm.
- BERGENHEIM, ÅSA (1992) "Sexualitetens manliga ansikte", *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 4.
- (1994) *Barnet, libido och samhället. Om den svenska diskursen kring barns sexualitet 1930-1960*, Höglund.
- DRYSDALE, GEORGE (1880) *Samhällslärens grunddrag eller Fysisk, Sexuell och Naturlig religion*, Stockholm.
- EKENSTAM, CLAES (1993) *Kroppens idéhistoria*, Gidlund.
- ELLIS, HAVELOCK (1897-1928) *Studies in the Psychology of Sex*, The University Press och Philadelphia.
- FREUD, SIGMUND (1998, orig. 1905) *Tre avhandlingar om sexualteori, Samlade skrifter band V*, Natur och Kultur.
- GAY, PETER (1984) *The Bourgeois Experience. Victoria to Freud*, Oxford University Press.
- GROSSMANN, ATINA (1984) "The New Woman", Ann Snitow, Christine Stansell & Sharon Thompson (red.) *Desire. The Politics of Sexuality*, Virago
- (1995) *Reforming Sex. The German Movement for Birth Control & Abortion Reform, 1920-1950*, Oxford University Press.
- HALL, LESLEY (1991) *Hidden Anxieties: Male Sexuality, 1900-1950*, Polity.
- HOEL, NIC (1933) "Könskyla (frigiditet) hos kvinnan", *Populär tidskrift för sexuell upplysning* nr 3, RFSU.
- INGHE, GUNNAR (1936) "De stora sexuella folksjukdomarna", *Populär tidskrift för sexuell upplysning* nr 6, RFSU.
- JARRICK, ARNE (1997) *Kärlekens makt och tåran. En evig historia*, Norstedt.
- JEFFREYS, SHEILA (1985) *The Spinster and Her Enemies. Feminism and Sexuality 1880-1930*, Pandora.
- JOHANNISSON, KARIN (1994) *Den mörka kontinenten. Kvinnan, medicinen och fin-de-siècle*, Norstedt.
- LAQUEUR, THOMAS (1994/1990) *Om könsens uppkomst. Hur kroppen blev kvinnlig och manlig*, Brutus Östlings bokförlag Symposion.
- LASKAR, PIA (1997) "Sexualfrågan som verktyg i könsdebatten", Åsa Bergenheim & Lena Lennerhed (red.) *Seklernas sex: bidrag till sexualitetens historia*, Carlsson.
- LEVIN, HJÖRDIS (1986) *Testiklarnas herravälde: sexualmoralens historia*, Akademitratur.
- MARCUS, STEVEN (1977/1974) *The Other Victorians. A study of sexuality and pornography in mid-nineteenth century England*, Basic books.

- NIELSEN, NIELS (1940) "Kärlek och äktenskap", *Sexualfrågan* nr 3, RFSU.
- (1943) "Frågor och svar", *Sexualfrågan* nr 3, RFSU.
- (1944) "För tidig sädesavgång", *Sexualfrågan* nr 2, RFSU.
- PALMBLAD, EVA (1990) *Medicinen som samhällslära*, Daidalos.
- Populär tidskrift för sexuell upplysning (1932-1936)*, Folkhygien.
- PORTER, ROY & HALL, LESLEY (1995) *The Facts of Life. The Creation of Sexual Knowledge in Britain, 1650-1950*, Yale University Press.
- ROBINSON, PAUL (1997) *The Modernization of Sex: Havelock Ellis, Alfred Kinsey, William Masters and Virginia Johnson*, New York.
- RFSU (1938) *I kamp mot okunnighet och fördomar. RFSU 5 år*
- (1939) *Brevskola i sexualkunskap*, okat. Kungl. Biblioteket.
- (1939-1949) *Sexualfrågan*.
- (1945) *Några fakta och råd om könskylla*.
- (1946) *Könssvaghet. Några fakta och råd*.
- (1948) *Ångest eller lycka. RFSU 1933-1948*.
- (1958) *RFSU 25 år*.
- SNITOW, ANN, STANSELL, CHRISTINE & THOMPSON, SHARON (red.) (1984) *Desire. The Politics of Sexuality*, Virago.
- STEKEL, WILHELM (1920) *Störungen des Trieb- und Affektlebens. Del 3. Die Geschlechtskälte der Frau: (eine Psychopathologie des weiblichen Liebesleben)*, Berlin: Urban & Schwarzenberg; Leipzig: Vlg der psychotherapeutischen Praxis.
- (1923) *Störungen des Trieb- und Affektlebens. Del 4: Die Impotenz des Mannes: (Die psychischen Störungen der männlichen Sexualfunktion)*, Berlin: Urban & Schwarzenberg; Leipzig: Vlg der psychotherapeutischen Praxis.
- VAN DE VELDE, THEODOR (1931) *Det fulländade äktenskapet*, Frans Aldor.

SUMMARY

RFSU, Riksförbundet för sexuell upplysning ("The Swedish Association for Sex Education") was founded in 1933 by the journalist and syndicalist Elise Ottesen-Jensen (1886-1973) and a group of left-wing doctors. Sexual reform was its mission. The organisation wanted information, contraceptives and abortion to be accessible, the introduction of sexual education in schools and a decriminalization of homosexual acts.

In this article, RFSU's views on sexuality and gender in the 1930's and 1940's, are discussed. I focus on what at the time was seen as major dysfunctions in sexual life, women's frigidity and men's impotence. RFSU was of the opinion that women were oppressed in society, but gave no political explanation to frigidity. Frigidity was seen as a psychological and relational problem, caused by ignorance, sexual inhibitions, fear of unwanted pregnancies or male negligence.

The article also focuses upon the concept of sexuality. Within RFSU, different perspectives on sexuality were put forward – biological, psychological, social – that is, there was not one exclusive concept or definition of sexuality. But some ideas were shared: that sexuality was a distinctive force throughout life, that it was primarily directed towards pleasure and only secondly towards reproduction, that women's sexuality was as powerful as men's (but possibly different), and that heterosexual intercourse was the ideal and normal sexual act even though expressions of sexuality could vary.

LENA LENNERHED
 Idéhistoria
 Södertörns högskola
 Box 4101
 141 04 Huddinge
 lena.lennerhed@sh.se